

МЕЛЬНИК В. І.,доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.95:330.131.7.:658

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.5>**СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ:
ФУНКЦІЇ ТА ВЛАСТИВОСТІ**

Економічна безпека є ключовою якісною характеристикою національної економіки, за показниками якої демонструється реальна здатність та визначаються межі останньої в питаннях підтримки належних умов для життєдіяльності населення, функціонування державних та приватних суб'єктів, фінансового сприяння розвитку різних сфер, тощо. Необхідність підвищення ефективності державного управління у сфері економічної безпеки потребує застосування системного підходу при дослідженні економічної безпеки та розгляду дефініції «система економічної безпеки», яка сьогодні є досить вживаною у науковій літературі. Для будь-якої системи характерним є існування сукупності властивостей, які формують уявлення про її особливості, а також дають змогу відмежувати її від інших, у тому числі подібних. Тож метою статті є встановлення властивостей системи економічної безпеки України, а також її функцій, які також доцільно виділити в розрізі цього питання. Доцільно відзначити, що в наукових джерелах питання стосовно властивостей системи економічної безпеки держави та відповідно їх характеристики недостатньо розроблено і це, в свою чергу, не сприяло розвитку наукової думки в окресленому напрямі. Зазвичай у таких випадках виходили із загального уявлення про систему та її властивості, однак в той же час зустрічаються дослідження, присвячені цьому аспекту економічної безпекової складової. Запропоновано власне бачення сукупності властивостей системи економічної безпеки України. Вважаємо, що цій системі притаманний наступний спектр властивостей: 1) багаторівневість; 2) складність системи; 3) взаємозалежність з іншими безпековими системами; 4) динамічність; 5) розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків; 6) взаємозалежність системи і середовища; 7) націленість на забезпечення захищеності, стійкості національної економіки та сприяння її розвитку; 8) емерджентність; 9) наявність структури; 10) функціональність; 11) імовірнісність; 12) ієрархічність. Враховуючи з'ясовані властивості системи економічної безпеки України, вбачається за доцільне виділити такі основні функції: 1) захисна; 2) стратегічна; 3) регулятивна; 4) попереджувальна (превентивна); 5) охоронна.

Ключові слова: система, система економічної безпеки, наукові підходи, властивості, функції.

Melnyk V. I. System of economic security of the state: functions and properties

Economic security is a key qualitative characteristic of the national economy, the indicators of which demonstrate the real ability and determine the limits of the latter in matters of maintaining proper conditions for the life of the population, the functioning of state and private entities, financial support for the development of various spheres, etc. The need to improve the efficiency of state administration in the field of economic

security requires the application of a systemic approach to the study of economic security and consideration of the definition of the system of economic security, which today is quite widely used in scientific literature. Any system is characterized by the existence of a set of properties that form an idea of its features, and also make it possible to distinguish it from others, including similar ones. Therefore, the purpose of the article is to establish the properties of the economic security system of Ukraine, as well as its functions, which are also appropriate to highlight in the context of this issue. It is appropriate to note that in scientific sources, the question of the properties of the system of economic security of the state and, accordingly, their characteristics are not sufficiently developed, and this, in turn, did not contribute to the development of scientific opinion in the outlined direction. Usually, in such cases, they started from a general idea of the system and its properties, but at the same time, there are studies devoted to this aspect of the economic security component. A specific vision of the set of properties of the economic security system of Ukraine is proposed. We believe that this system has the following range of properties: 1) multi-level; 2) complexity of the system; 3) interdependence with other security systems; 4) dynamism; 5) an extensive network of interconnected and interdependent elements and connections; 6) interdependence of the system and the environment; 7) focus on ensuring security, stability of the national economy and promoting its development; 8) emergency; 9) the presence of a structure; 10) functionality; 11) probability; 12) hierarchy. Taking into account the clarified properties of the system of economic security of Ukraine, it is considered appropriate to highlight the following main functions: 1) protective; 2) strategic; 3) regulatory; 4) preventive (preventive); 5) security.

Key words: *system, system of economic security, scientific approaches, properties, functions.*

Вступ. Враховуючи ту суттєву обставину, що національна економіка давно охопила чи побічно дотична до широкого кола відносин на всіх рівнях і систематично справляє помітний вплив на поточну чи перспективну поведінку їх учасників, її постійне ефективне забезпечення організації та функціонування є однією з традиційно законодавчо задекларованих прерогатив більшості держав. Економічна безпека, закономірно, залишається ключовою якісною характеристикою національної економіки, за показниками якої демонструється реальна здатність та визначаються межі останньої в питаннях підтримки належних умов для життєдіяльності населення, функціонування державних та приватних суб'єктів, підтримки, а також фінансового сприяння розвитку різних сфер, репрезентується спроможність залучення інвестицій, стійкість до широкого кола загроз, демонструється реальна здатність відновлення тощо. В сучасних, без перебільшення складних, подекуди реально загрозливих і доволі часто непередбачуваних змінних умовах, ефективний постійний захист економіки вже давно став одним із ключових завдань держав, нарівні з забезпеченням обороноздатності, територіальної цілісності та недоторканості тощо.

Як слушно зауважує С. П. Завгородня, необхідність підвищення ефективності державного управління у сфері економічної безпеки потребує застосування системного підходу при дослідженні економічної безпеки та розгляду дефініції «система економічної безпеки», яка сьогодні є досить вживаною у науковій літературі [1, с. 21]. На наше переконання, саме системний підхід в дослідженні економічної безпеки є виправданим і доречним, що пояснюється багатьма особливостями економічної безпеки України. Також його застосування, безсумнівно, матиме вагоме значення й в аспекті оцінки доцільності вжиття тих чи інших різномірних легальних заходів, спрямованих на забезпечення її належної організації, функціонування та сприяння розвитку.

Для системи характерним буде існування сукупності властивостей, які формують уявлення про її особливості, а також дають змогу відмежувати її від інших, у тому числі подібних. Тож **метою** цієї статті є встановлення властивостей системи економічної безпеки України, а також її функцій, які також доцільно виділити в розрізі цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло предметних аспектів прямо чи опосередковано дотичних до питання організації й функціонування системи економічної безпеки України перебували в полі зору багатьох українських й іноземних науковців (передусім визнаних фахівців у галузі адміністративного права) та практиків. Серед яких, у рамках окресленого напрямку, слід виділити наступних: В. М. Бандурка, В. М. Галунько, Ю. В. Гаруст, О. Ю. Дрозд, Л. О. Корчевська, А. М. Куліш, О. М. Резнік, О. Ф. Скакун, Є. Ю. Соболев, А. В. Халецький, С. Ю. Чапчиков, І. М. Шопіната багато інших.

Виклад основного матеріалу. Доцільно відзначити, що в наукових джерелах питання стосовно властивостей системи економічної безпеки держави та відповідно їх характеристики недостатньо розроблено і це, в свою чергу, не сприяло розвитку наукової думки в окресленому напрямі. Зазвичай у таких випадках виходили із загального уявлення про систему та її властивості, однак в той же час зустрічаються дослідження, присвячені цьому аспекту економічної безпекової складової.

До прикладу, І. Г. Мішина називає та розкриває сутність наступних властивостей системи економічної безпеки держави: 1) незалежність; 2) стійкість національної економіки; 3) спроможність до саморозвитку; 4) ймовірнісний характер; 5) цілеспрямованість; 6) суперечливість; 7) керованість [2, с. 16]. А. М. Гуменюк вказує, що ця система характеризується відносною відособленістю, особливою структурою і зв'язками з навколишнім середовищем, специфічним механізмом відтворення [3, с. 49].

В. В. Ворожихін переконує, що така система характеризується: 1) стійкістю; 2) адаптивністю; 3) інерційністю; 4) кумулятивністю; 5) незалежністю; 6) здатністю до саморозвитку; 7) цілеспрямованістю; 8) суперечливістю; 9) керованістю; 10) стохастичністю [4, с. 3].

І. Р. Ревак вважає, що вказана система є цілісною, сумісною з іншимисистемами, наприклад, системою національної безпеки, адаптованою донавтолишнього середовища, яке постійно «кидає» виклики її стійкості. Водночас система економічної безпеки є змінною щодо часу, бо згодом може набувати нових рис та ознак, змінювати пріоритети, цілі та завдання, виконувати функції, що будуть актуальними в конкретний проміжок часу [5, с. 60]. Як бачимо, в наукових джерелах, попри відсутність активного масового наукового попиту на цей аспект, під багатьма кутами та за різними принципами виділяють і розглядають властивості системи економічної безпеки України. Також деякі дослідники сходяться на тому, що в Україні відсутня завершена, а також збалансована ефективна система економічної безпеки держави, як б оперативно реагувала та результативно протидіяла більшості викликам сьогодення. Таку позицію слід взяти до уваги, зважаючи на складність, широкоаспектність та динамічність аналізованої системи, а також стрімке, часто непередбачуване зростання кількості суттєвих загроз останній. Очевидно, дається взнаки й недостатня наукова розробленість ряду принципово важливих питань, дотичних до економічної безпеки України саме як системної категорії. Тож, зважаючи на тенденцію щодо посилення інтересу до економічної безпекової складової саме як системного явища, можна виправдано припустити, що наукова розробка вказаних положень не залишатиметься поза увагою.

Зважаючи на обрану тематику роботи вбачається за доцільне запропонувати власне бачення сукупності властивостей системи економічної безпеки України. Вважаємо, що цій системі притаманний наступний спектр властивостей:

1) багаторівневість зумовлена існуванням широкого переліку відносин в економічній сфері та значною кількістю суб'єктів, уповноважених забезпечувати економічну безпеку держави. При цьому сфери впливу таких структур, у залежності від законодавчо окреслених меж, можуть обмежуватися місцевим, регіональним, міжрегіональним і національним рівнями чи (або) стосуватися міжнародного та міждержавного співробітництва. Це ж стосується

й охоронюваних тими чи іншими актами відносин у економічній сфері, неправомірне посягання на які потенційно може нести реальні ризики для економіки;

2) складність системи, що, знову ж таки, зумовлюється існуванням значної кількості суб'єктів, які мають забезпечувати економічну безпеку держави та вживають для цього відповідні легальні заходи. Все це призводить до появи й нерідко до стійкого існування значної кількості внутрішніх та зовнішніх зв'язків, які, в свою чергу, можуть бути каталізаторами для виникнення, розвитку інших процесів. У певній мірі вони впливають на економіку відчутно суттєвіше в середині країни, у меншій – за її межами. Також вона включає в себе ряд безпекових підсистем, або систем нижчого рівня (виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну та фінансову, які включають інші підсистеми (наприклад, система фінансової безпеки включає в себе банківську, небанківського фінансового сектора, боргову, бюджетну, валютну, грошово-кредитну безпеку) та сама є складовою державної безпеки, яка, в свою чергу, входить до безпеки національної;

3) взаємозалежність з іншими безпековими системами. Попри те, що більшість систем залежить від економічної складової, адже тільки за рахунок останньої формується матеріальна основа для багатьох видів діяльності в рамках тієї чи іншої системи, для неї також вагоме значення має їхнє належне систематичне функціонування. Так, економічна складова також тісно пов'язана з екологічною безпекою. З одного боку, високий рівень розвитку економіки (наприклад, високий рівень ВВП на душу населення) дозволяє державі виділяти значні грошові кошти на вирішення екологічних проблем (на створення очисних споруд, екологічних лабораторій, розробку і впровадження технологій замкнутого циклу і т. д.). З іншого боку, високий рівень екологічного захисту позитивно впливає на показники економічної безпеки. Чим нижче рівень забруднення навколишнього середовища, тим краще показники здоров'я і тривалості життя населення, в тому числі працездатного, вища продуктивність праці, менша потреба в послугах охорони здоров'я [6, с. 29]. Від нормального, з точки зору очікуваного результату, функціонування воєнної безпеки залежить національна економіка. Це, зокрема, може проявлятися в тому, що у разі неефективної протидії загрозам по цьому напрямку виникає ризик посилення деструктивного впливу на ту чи іншу економічну галузь (додаткове позапланове залучення фінансових ресурсів для забезпечення воєнної безпеки, з багатьох причин перешкоджання діяльності суб'єктам господарювання, пошкодження транспортних сполучень, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, пошкодження важливих для національної економіки транспортних систем тощо);

4) динамічність. Зважаючи на значну кількість об'єктів системи економічної безпеки України, а також, доволі часто, виправдану непередбачуваність і немінучість у питанні появи та посилення негативного тиску на вітчизняний економічний сектор, виникає потреба максимально можливого оперативного реагування на такі виклики сьогодення. Наслідком чого, зазвичай, є вжиття комплексу заходів, націлених на адаптацію системи економічної безпеки держави до тих чи інших поточних складних умов;

5) розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків. Вказана характеристика є закономірним наслідком таких названих і розглянутих властивостей, як багаторівневність та складність досліджуваної системи. В результаті перебігу цих процесів з'являється розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, які мають спільні цілі та зв'язки, що виникають й існують під час безпосередньої діяльності щодо її реалізації. Взаємозалежність проявляється в тому, що від тієї чи іншої дії різних факторів залежить допустима модель поведінки інших суб'єктів системи економічної безпеки держави з виявлення й протидії загрозам аналізованої складової, вжиття профілактичних та інших заходів;

6) взаємозалежність системи і середовища. Неможливо оминати увагою й таку властивість, адже, як було встановлено, компетентні інституції зобов'язані реагувати на потенційно негативні, в тому числі невідворотні зміни для економічного середовища (експоненційне поширення респіраторної хвороби «COVID-19», спричиненої коронавірусом «SARS-CoV-2»

в національному та світовому масштабах, Глобальна фінансова криза 2008 року тощо), вимушено адаптуючись до нових реалій, тим самим нерідко будучи залежними від нових обставин. З іншого боку, будь-яке середовище, у певній мірі, залежить від стану економічної безпеки держави, зважаючи на те, що остання є матеріальною основою для функціонування інших складових національної безпеки, слугує підґрунтям для їх розвитку;

7) націленість на забезпечення захищеності, стійкості національної економіки та сприяння її розвитку. Вказана властивість логічно зумовлена усвідомленням потреби вжиття всіляких легальних заходів, спрямованих на комплексне забезпечення економічної безпеки України та всебічне сприяння її необхідному поступальному розвитку, визнана на конституційному рівні (ст. 17), а також підкріплена низкою законодавчих й інших нормативно-правових актів;

8) емерджентність. Н. В. Геселева стверджує, що необхідно розуміти таку характеристику системи, яка втілює уявлення про те, що єдине ціле має властивості, які не можуть бути виведені як наслідок із властивостей окремих частин [7, с. 96]. Вона є наслідком прояву як мінімум трьох факторів: 1) різкого нелінійного посилення раніше малопомітної властивості; 2) наслідком непередбачуваної біфуркації якої-небудь підсистеми; 3) наслідком рекомбінації зв'язків між елементами [8, с. 131]. Що, безумовно, не може не бути типовим для аналізованої системи, зважаючи на її складність, багатогранність, широкий спектр цілей та кола завдань і функцій.

9) наявністю структури, що типово для сучасних систем будь-якої конфігурації та принципів дії. Безумовно, в контексті системи економічної безпеки України вона доволі часто буде видозмінюватися, зважаючи на складність та широкоаспектність останньої, а також потребу оперативного трансформуватися задля результативної протидії зовнішнім і внутрішнім, насамперед новим загрозам, проте існуватиме завжди в тому чи іншому вигляді. Така структура обов'язково має забезпечувати стійкість національної економіки до широкого діапазону внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендogenous походжень;

10) функціональність передбачає, що всі суб'єкти діють винятково за своїм призначенням, не реалізуючи при цьому невластиві їм функції під час вжиття заходів із забезпечення функціонування економічної безпеки. Вказане є типовим для України, зважаючи на базові конституційні принципи функціонування суб'єктів системи економічної безпеки держави;

11) імовірнісність. Така властивість виправдано є характерною для системи економічної безпеки будь-якої держави, що зумовлюється активними перебігом глобалізаційних економічних процесів, зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій, транснаціоналізації економічної злочинності тощо, що значно підвищує вірогідність появи непередбачуваного та, можливо, неминучого реального ризику для національної економіки (кібернетична атака, внаслідок дії так званого вірусу «Ретуа», який згодом еволюціонував у «NotPetya», близько 80 % українських підприємств зазнали збитків [9], атака на банківські системи різних держав, у тому числі й України, від організованого злочинного угруповання «Carbanak» у 2014 р., що призвело до помітних фінансових збитків (сукупна втрата фінансових активів становила близько 1,2 млрд дол) [10]), скоєння економічних злочинів, у тому числі й транснаціонального характеру, непередбачуване «падіння» фондових індексів на світових ринках та його наслідки тощо). Це все у коротко-, середньо- чи довгостроковій перспективі може призвести до негативних економічних наслідків. Більше того, вказані фактори часто неможливо передбачити, що потребує оперативного вжиття заходів, спрямованих на захист економіки шляхом ефективної реалізації оновленої безпекової політики. Також неможливо передбачити всі ризики та розробити відповідні комплексні, з точки зору правового забезпечення для їх протидії, стратегічні документи, посиляючись на досвід минулого, зважаючи на стрімку зміну способів, методів існуючих загроз та динамічну появу нових;

12) ієрархічність – вказана властивість передбачає, що аналізована система може позиціонуватися як елемент вищої системи, а також те, що її елементи можуть бути складовими системи нижчих рівнів. Як відомо, економічна складова є елементом державної безпеки України, а її елементи є складовими систем нижчих рівнів (виробничої, демографічної,

енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, продовольчої, соціальної та фінансової безпеки).

Враховуючи з'ясовані властивості системи економічної безпеки України, вбачається за доцільне виділити такі основні функції: 1) захисна; 2) стратегічна; 3) регулятивна; 4) попереджувальна (превентивна); 5) охоронна. Звернемо увагу на кожен з них як напрямів впливу на систему економічної безпеки України.

1. **Захисна.** Існування такої функції є цілком закономірним станом речей, зважаючи на те, що одним із завдань аналізованої системи є забезпечення захищеності та стійкості національної економіки відносно дії широкого спектру внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендогенного походжень. Вказане об'єктивно передбачає необхідність вжиття комплексу санкціонованих заходів, покликаних забезпечити захист національної економіки від тих чи інших загроз. З одного боку, це передбачає безпосередню діяльність відповідних суб'єктів по лінії протидії таким чинникам (проведення слідчих дій відносно злочинних діянь в економічній сфері, ефективний судовий захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави як учасників економічних відносин тощо), а з іншого – вжиття широкого спектру різних заходів, спрямованих на побудову дієвої системи економічної безпеки України (активна відповідна науково-дослідницька робота, прийняття (затвердження) необхідних нормативно-правових актів у безпековій сфері, забезпечення сучасним технічним устаткуванням, в тому числі модернізація існуючої, підготовка кваліфікованих кадрів та ін.).

2. **Стратегічна** суттєво пов'язана з захисною функцією і має за базову мету прогнозування тенденцій розвитку, ймовірного посилення деструктивного впливу на вітчизняне економічне середовище, оцінки ризиків від дії таких чинників, а також встановлення існуючих можливостей вказаної системи для їх протидії. Також вказана функція має місце під час розробки та впровадження (легалізації) комплексу нових заходів для протидії вказаній групі загроз із точки зору усвідомлення їх ефективності та реальної можливості повноцінного застосування певними суб'єктами за різних умов. Вона знаходить своє відображення й під час виконання таких завдань, як сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарювання, збереження досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку, адже дає змогу попередньо оцінити доцільність вжиття тих чи інших заходів для результативного досягнення відповідних цілей.

3. **Попереджувальна (превентивна).** Вказана функція пов'язана зі стратегічною, адже в разі прогнозування настання негативних економічних наслідків від дії певного чинника в перспективі, держава може вживати превентивні заходи, націлені на мінімізацію такого тиску на економічну сферу. Типовим прикладом реалізації вказаної функції є розробка та прийняття (затвердження) актів різної юридичної сили, які формують адаптоване правове підґрунтя для результативної діяльності з забезпечення економічної безпеки України.

4. **Регулятивна.** Стосовно її значення та місця серед інших функцій для вказаної складової, можемо погодитися з точкою зору Д. Д. Буркальцевої, яка стверджує, що вона передбачає усунення загроз і забезпечення економічної безпеки за допомогою державного і ринкового механізмів, кожен з яких має свої функції, об'єкти і суб'єкти, методи і інструменти. Ринкове регулювання – об'єктивна основа нейтралізації виникаючих загроз. За допомогою цін і конкуренції економіка повертається в рівноважний стан. Цей механізм є носієм індивідуальних і групових інтересів, тоді як держава, яка представляє національні економічні інтереси, покликана координувати дії суб'єктів з урахуванням балансу їх інтересів на всіх рівнях. Характер державного регулювання може коливатися від доповнення та посилення ринкового механізму до компенсації його обмежених можливостей. Однією з його цілей є оптимізація рівня економічної безпеки національної економіки, що, в свою чергу, забезпечує рівновагу між заощадженнями й інвестиціями, макроекономічну стабільність, підтримує стійке економічне зростання, створює економічні та правові умови для функціонування економічних суб'єктів і забезпечує їх економічну безпеку [11, с. 31].

5. Охоронна. Така функція передбачає відповідну діяльність окремих державних інституцій, спрямовану на забезпечення охорони суспільних відносин у економічній сфері, тобто формування умов, гарантій, за яких певний суб'єкт може розраховувати на захист власних порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів, всляке сприяння виконанню норм законодавства щодо захисту економічної складової, позитивно впливати на її розвиток тощо. І. А. Кузнецов вказує на те, що у охоронній функції існує три відносно стійкі, самостійні сторони в реалізації: 1) охорона державного (конституційного ладу), створення необхідних умов для забезпечення повної і ефективної реалізації правових приписів усіма суб'єктами; 2) запобігання порушенню законодавства; 3) виявлення припинення вчинених правопорушень, покарання осіб, винних у порушенні законодавства [12, с. 58–59]. Так чи інакше, мова йде про створення сприятливого середовища для демонстрації можливості забезпечення захищеності та стійкості національної економіки відносно дії широкого спектру внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендегенного походжень, а також сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарювання, збереження досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку.

Висновки. Отже, ключовими властивостями економічної системи України є наступні: 1) багаторівневність; 2) складність системи; 3) взаємозалежність з іншими безпековими системами; 4) динамічність; 5) розгалужена мережа взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків; 6) взаємозалежність системи і середовища; 7) націленість на забезпечення захищеності, стійкості національної економіки та сприяння її розвитку; 8) емерджентність; 9) наявність структури; 10) функціональність; 11) імовірність; 12) ієрархічність.

Основними ж її функціями слід вважати наступні: 1) захисна; 2) стратегічна; 3) регулятивна; 4) попереджувальна (превентивна); 5) охоронна.

Список використаних джерел:

1. Завгородня С. П. Система державного управління у сфері економічної безпеки України: теоретичний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2016. 267 с.
2. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Донецьк, 2007. 200 с.
3. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Київ : НІСД, 2014. 468 с.
4. Вівчар О. І. Безпека бізнесу : навч. посіб. Тернопіль : Шпак В. Б., 2019. 277 с.
5. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03; 21.04.01. Львів, 2016. 474 с.
6. Меліхова Т. О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність : монографія. Херсон : Гельветика, 2018. 632 с.
7. Геселева Н. В., Заріцька Н. М. Емерджентні властивості системи. *Бізнесінформ*, 2013. № 7. С. 93–97.
8. Гребешкова О. М. Емерджентність у стратегічному процесі підприємства. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 22. С. 129–137.
9. The MeDoc Connection. 2017. URL: <https://blog.talosintelligence.com/2017/07/the-medocconnection.html>.
10. Голованов В. Невидимые скиммеры: новое слово в мошенничестве с кредитками. URL: <https://habr.com/ru/post/363839/>.
11. Економічна безпека держави : навч.-метод. посіб. / [З. Б. Живко., О. В. Черевко, М. І. Копитко та ін.] ; за ред. З. Б. Живко. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2019. 240 с.
12. Теорія держави та права України : підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. / [О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка та ін.] ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 436 с.

